

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 17:15
בבית הכנסת "אהל זאב" רחוב בר כוכבא 12 דימונה

גליון 11

וְהִתְעַנַּג בְּדָשׁוֹן נִפְשָׁכֶם. הִטּוּ אֲזַנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שִׁמְעוּ וְהִתְחִי נִפְשָׁכֶם (ישעיה נהב)

ברכות הנהגין

החובה לברך, ולברך בכוונה

ב. כמו כן כשאדם לא מברך, הוא גם גוזל את עם ישראל, ולכן עד כדי כך, אמרו חז"ל "חבר הוא לאיש משחית", חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים, כמו ירבעם שחטא והחטיא את הרבים, ולא היה כמוהו רשע. הנה הרמב"ם שרצה להביא דוגמא לרשע, כתב (הלכות תשובה פ"ה ה"ב): כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבנו או רשע כירבעם בן נבט. מן הקצה אל הקצה, זה הצדיק הכי גדול, וזה הרשע הכי גדול. ומי שלא מברך, מדמים אותו חז"ל לרשע הגדול. ולמה עד כדי כך? כי כמו ירבעם שעל ידי שחטא והחטיא את הרבים בעבודה זרה, כמה מנע שפע מהעולם, ככה אדם שלא מברך מונע שפע מהעולם, נמצא שהוא גוזל את עם ישראל שמונע מהם את השפע, לכן נאמר "גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע", אותיות שפע. שכיון שאינו מברך, הוא מסלק את השפע שהיה אמור להיות בעקבות הברכה. אבל כשמברך כהוגן בכוונה, הוא מוריד שפע לעולם, גם בכמות וגם באיכות, יש פירות בשפע גדול, וגם הם עסיסיים וטעימים ביותר. לפעמים יש תפוזים, קלמנטניות כמו ספוג, כמו צמר גפן, לא טעם ולא ריח, לא מיץ ולא כלום. וזה מחמת שלא מברכים או שמברכים בחטף, לכן גם הפירות לא איכותיים, "עקודים, נקודים וברודים"... את הפירות המשובחים מביאים למקומות היוקרתיים, רמת אביב, רחביה, קסריה, ומוכרים אותם לעשירים ביוקר, ואת כל הפירות הזולים מביאים לערי הפריפריה. לכן כל אדם צריך להיזהר לשים לב לברך על כל דבר ודבר קודם שמכניס לפה, וגם שהברכה תהיה כהוגן מילה במילה, כמונה מרגליות, וכמו שדרש הבעל שם טוב על הפסוק (בראשית ו טו): "צַהֵר תַּעֲשֶׂה לְתַבְּהָה", שכל תיבה ותיבה של הברכה, יעשה אותה צוהר – כמרגלית המאירה כצהרים. ואז כשמברך בכוונה, זוכה לתקן את הניצוצות שנמצאים בפירות.¹

הברכה וכוונתה. מעלת הברכה במאכל משובח. לימוד הלכות ברכות. גדר פת הבאה בכיסנין. האם מעין שלש מועיל במקום ברכת המזון. האם ברי' ותורה ומלכות בית דוד מעכב בברכת המזון. ההבדל בין מעין שבע למעין שלש.

תלוי מתי האוכל שלך

א. אנחנו מתקרבים לקראת ט"ו בשבט, שעסוקים בו הרבה בברכות, נדבר קצת מענייני הלכות ברכות. הגמרא במסכת ברכות (לה ע"א) מביאה שני פסוקים שלכאורה סותרים אחד את השני, פסוק אחד כתוב בתהלים (כד א): "לֵה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ", ופסוק אחר אומר (קטו טו): "הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לֵה', וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי אָדָם", אם כן תחליט למי שייכת הארץ, לה' או לבני האדם? עונה הגמרא, לא קשיא, כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה. כלומר, קודם שאדם מברך על המאכל, הארץ עם כל המאכלים שייכים לבורא עולם, אבל לאחר שברך, אנחנו מקבלים רשות מבורא עולם לאכול את המאכל, ועל זה אמר: "והארץ נתן לבני אדם". לכן אומרת הגמרא שם, כל הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה, כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא ולכנסת ישראל, שנאמר (משלי כח כד): "גּוֹזֵל אֲבִיו וְאִמּוֹ וְאָמַר אֵין פֶּשַׁע, חֵבֵר הוּא לְאִישׁ מִשְׁחִית", אביו זה הקב"ה, שנאמר (דברים לב ו): "הֲלוֹא הוּא אֲבִיךָ קִנְיָה", ואמו זה כנסת ישראל, שנאמר (משלי א ח): "שִׁמְעֵ בְנֵי מוֹסֵר אֲבִיךָ, וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ". וכשאדם אוכל בלי לברך, הוא גוזל את הקב"ה, שהרי לפני הברכה זה שייך להקב"ה, והוא אוכל בלי לבקש רשות מהקב"ה.¹

ואמנם יש אומרים, שזה היה בעיקר בזמנם שבעל הבית היה בוצע חתיכה גדולה לכל אחד, ואותה הוא אוכל בכל הסעודה, ובשביל לבצוע חתיכה גדולה צריך שבעל הבית יבצע, האורח לא מרגיש בנוח, אבל בזמננו שבעל הבית בוצע חתיכה קטנה שאינה מספקת לכל הסעודה, ואחרי זה כל אחד לוקח עוד, לכן אם בעל הבית רוצה לכבד את האורח, ראשי לכבד.

זה מזכיר לי מעשה, כשמרן זצוק"ל היה גר בצעירותו בפתח תקוה, הרבנית מרגלית ע"יה ילדה שתי בנות תאומות, והיתה צריכה עזרה מאוד. וכיון שמרן היה עסוק בתורתו, בבית הדין ובשיעוריו, על כן ביקש מתלמידו ר' מנשה נקי ע"יה שישלח לו את שתי בנותיו שהיו לערך בגיל 12 שיבואו מירושלים ויגורו תקופה בבית הרב, כדי לעזור לרבנית. והנה יום אחד מרן הגיע ומצא אותם כשהם בארוחת צהריים, ועל השלחן נמצא ככר הלחם, וצריך כל אחד לחתוך לעצמו מהככר. חשש מרן שמא הבנות העוזרות יתביישו לחתוך מהלחם, לכן לקח מיד את הלחם כולו וחתך אותו לחתיכות חתיכות, ופיזר את כולן בשלחן על יד כל אחד ואחד, כדי שחלילה לא יתביישו להושיט את ידם לקחת.

2 פעם מרן סיפר על גאון עוזנו רבנו יוסף חיים זיע"א. היה חסידא קדישא ופרישא. היה רגיל להתפלל בקביעות בהטן החמה, אחר כך היה מוסר שיעור תורה, בא לביתו אוכל פת שחרית, ומסתגר כל היום בחדר לימודו, מבוקר ועד ערב, ויושב ועוסק

¹ מספרים על העשיר רבי שמעון זאב רוטשילד מבני בניו של העשיר הגדול רבי מאיר אנשיל רוטשילד, היה מוקיר ורחים רבן כמו הסבא שלו. והיה ראש ישיבה אחד, קראו לו רבי ירוחם, שהיה בא מידי פעם לרבי שמעון הזה לבקש ממנו תמיכה לישיבה, 'אם אין קמח אין תורה'. לאחר זמן, ביקש רבי שמעון מהרב ירוחם, אמר לו: אני תמיד תומך בישיבה שלך, אבל יש לי בקשה אחת ממך, שכבודו יתארח אצלי בשבת. הרב נענה, והוא שמח שמחה גדולה, הכין את ביתו כיאות לכבודו של הרב. כשהגיעו לקידוש כיבד את הרב שיקדש על היין, אבל הרב לא הסכים. גם בבציעה על הפת כיבד את הרב שיברך המוציא, והרב לא הסכים, אמר לו הגמרא בברכות (נמ ע"א) אומרת, בעל הבית בוצע. אני לא אזוז מדברי הגמרא. לאחר שבצע בעל הבית וחילק לכולם, שאל בעל הבית את הרב, למה חז"ל לא נתנו רשות לכבד את האורח, אני רוצה לכבד את כבודו תלמיד חכם שיבצע, מה יש בזה? אמר לו הרב, אם נתן לי את הלחם לפני שברכת, זה עדיין לא שלך, כי קודם הברכה "לה' הארץ ומלואה", אם כן איך יהיה לך שחר הכנסת אורחים. אבל עכשיו שברכת אתה קודם, אז הלחם שלך "והארץ נתן לבני אדם", ועכשיו המצוה היא שלך...

כמוכן זה בשביל הרעיון, מצא לו הרב איזה תירוץ. אבל פשט הדברים הגמרא אומרת "בעל הבית בוצע, כדי שיבצע בעין יפה". האורח מתבייש לבצוע לכולם חתיכות גדולות, כי הוא לא מרגיש בנוח, אבל בעל הבית נותן לכולם בעין יפה.

הזכויות שלך בשומרו, לזכויות הרבים בהקשר אלו!

ב-100 ש"ח זיכית עוד 500 משפחות: 052-7117576

לקבלת העלון במייל הירשמו 6410995@okmail.co.il

העלון מוקדש לעילוי נשמת מרת אמי היקרה, שזכתה לקרב את בנות ישראל לאבינו שבשמים, והזדככה ביסורים קשים,

מרת יעל נקי ע"ה בת רבקה תחי'. נלב"ע ה' כסלו תש"פ ת.ג.צ.ב.ה.

הדשן (סימן לב) ³. שם הוא דן על פת גויים, שהרי להלכה כשמצוי פת של ישראל כמו במקומותינו, אסור לאכול פת של גויים, אבל במקום שלא מצוי פת של ישראל, הוא נסע לכפר נידח במרוקו לקבר של צדיק, ולא מצוי שם פת של ישראל, כתב מרן השלחן ערוך (י"ד סימן ק"ב ס"ב) שיש מקומות שמקילין, מפני שעת הדחק. רק שבכל זאת בעשרת ימי תשובה כתב מרן (א"ח סימן תרנ"א) שאף מי שלא נזהר מפת גויים כל השנה, בימים אלו טוב שיזהר. והנה אומר התרומת הדשן, בעל הבית שאינו נזהר מלאכול פת של גויים, והביאו לו על השולחן פת גויים נקיה ומשובחת, כמו למשל בגאט, והביאו גם פת של ישראל שאינה נקיה, כלומר לחם שאינו משובח כל כך, כמו למשל לחם מלא שלא ניפו את הקמח מהסובין⁴, והוא רגיל לאכול בסעודה רק מהפת המשובחת, אף על פי שבני ביתו שאוכלים עמו, רצונם לאכול מהפת שאינה משובחת של ישראל, והוא בוצע בשבילם, מכל מקום הוא העיקר ובני הבית נגררים אחריו. ומאחר שבעל הבית רוצה לאכול מהבאגט המשובח, הרי הוא צריך לבצוע על הבאגט, ולא על הפת שאינה משובחת של ישראל. ובניו יאכלו מהפת שלהם.

ג. אשרי אדם שישים אל לבו לברכות שמוציא מפיו, כי כמו שיש מעלה בעצם הברכה, כך צריך להיזהר שלא יברך חלילה ברכות לבטלה. לכן חובה ללמוד ולשנן הלכות ברכות, כי אם לא ילמד את הפרטים שלהם, אין ספק שיכשל, כי פעמים שהוא מסופק אם לברך או לא, ומה יעשה, הוא נמצא במשעול הכרמים 'גדר מזה וגדר מזה'... אם יברך, אולי ברכתו לבטלה, והגמרא (ברכות לג ע"א) אומרת, כל המברך ברכה שאינה צריכה, עובר משום "לא תשא את שם ה' אלקיך לשווא". ולדעת הרמב"ם (פ"א מהלכות ברכות ה"ט) ומרן השלחן ערוך (סימן רטו ס"ד) זה איסור מן התורה ממש. הגמרא בשבועות (לט ע"א) אומרת: כל העולם כולו הזדעזע בשעה שאמר הקב"ה במתן תורה: "לא תשא את שם ה' אלקיך לשווא". כשהקדוש ברוך הוא אמר "לא תגנוב" "לא תרצח" לא היתה רעידת אדמה, אבל כשהקדוש ברוך הוא אמר "לא תשא", היתה רעידת אדמה בכל העולם כולו.

צריך ללמוד תחילה הלכות ברכות

ד. ומאידך, אם לא יברך, אולי אכל בלי ברכה, והוא גזלן. נמצא שהלכות ברכות, הן בבחינת "אוי לי מיצרי, אוי לי מיוצרי", אוי לי אם אברך אוי לי אם לא אברך. לכן ודאי שחובה על כל אחד ואחד ללמוד את ההלכות היטב. וכמו שכתב הריטב"א בתחילת הלכות ברכות (פ"א אות א) כמה חמור הדבר אם אדם לא מברך, ולעומת זאת כמה גדלה מעלתו של המברך, אשר מושך לכל העולם חן וחסד, ועליו נאמר "גומל נפשו איש חסד". לכן תחילת כל דבר, ראוי לאדם ללמוד וללמד לבניו ותלמידיו סדר ברכות, כדי שלא יבואו לידי מעילה וישחיתו ויתעיבו עליה, מפני שזוה דבר חמור מאוד. ע"כ. לכן גם אומרת הגמרא (ברכות ג ע"א): "מברכותיו של אדם ניכר, אם תלמיד חכם הוא או בור". כשאתה רואה איך אדם מברך, אתה יודע מי הוא. הגמרא (שם לח ע"א) מספרת ששיבחו חכמים את הבן של רב זביד אצל רבי זירא, שהוא אדם גדול ובקי בברכות. אמר להם, כשיבוא לידכם הביאווה לידי, וכאשר הגיע אצלו בחן אותו איך הוא מברך. נמצא שהשבח שמצאו לנכון להוכיח שהוא אדם גדול, בזה שהוא בקי בברכות. כי הברכה גם תלויה ביראת שמים של האדם, כשהוא ירא שמים, הוא מרגיש את הצורך לברך את השם יתברך כיאות מילה במילה, ולא בחטף פתח ולא בחטף קמץ... עד שמגיע גם לחטף סגול...

מעלת הברכה שנאמרת בחשק ושמחה

ה. זו גם מעלה לברך את השם בחשק ובשמחה. לא דומה אדם שמודה בחשק, לאדם שבקושי מוציא את המילים בפה. כמו שאדם אומר "תודה רבה" לחברו, יש אחד שמוציא את התודה מכל הלב, ויש אחד שאומר כמי שכפאו שד, אתה מוותר על התודה שלו... לכן יש מעלה שאדם יברך על פירות טובים משובחים, כי כשהמאכל משובח, הברכה יוצאת מכל הלב, כך כותב רבי ישראל איסרלן בעל תרומת

על חביבות הנאתו הוא מברך ומשבח את הקב"ה

ו. מקשה התרומת הדשן ממה שכתב הראב"ה, על מקרה אחר שבעל הבית נזהר שלא לאכול פת של גויים, והיה לו אורח שרגיל לאכול פת של גויים, שכיון שמצוה על בעל הבית לבצוע, יבצע מן היפה. הנה ראינו שאף על פי שבעל הבית אינו רגיל לאכול מהפת המשובחת, ואין בדתו לאכול ממנו, כי זה של גויים, אפילו הכי מצוה להקדימו. וזה סותר, שהרי במקרה הקודם ראינו שהעיקר הוא לפי בעל הבית ולא לפי המסובים עמו על השלחן, וכאן אין אנו הולכים לפי מה שרגיל לאכול בעל הבית? מתרץ התרומת הדשן, יש לחלק, כיון שכל ברכת הנהנין תליא בחביבות, שעל חביבות הנאתו הוא מברך ומשבח את הקב"ה, ברכת הנהנין היא באה על ההנאה שלנו מן האוכל, ולכן אף על פי שבעל הבית נזהר מפת של גויים, אין זה בשביל שאינו חביב לו, אלא משום פרישות. ולכן, כל שיכול למצוא עילה, שיאכל בהיתר ולא יצטרך לפרישות, כגון כאן שמחבב בו את המצוה, היתירו לו חכמים. זאת אומרת, האדם הזה אמנם לא רוצה לאכול מהלחם של הגויים, כי הוא פרוש, אבל זה טוב ויפה רק כאשר אין לו משהו אחר, אבל כאשר יש לו משהו חביב יותר, באגט, פרנה, פיתה, תברך על החביב יותר, כי כאשר אתה אוהב את האוכל יותר, הברכה יוצאת מכל הלב יותר. ועל זה הביא הראב"ה ראייה מהירושלמי, שאמרו שם, אם הביאו לפניו פת נקיה טמאה, ופת לא נקיה טהורה, על איזה מהן שירצה יברך. בזמנם היו תלמידי חכמים שאוכלים אפילו מאכלי חולין שלהם בטהרה, היה להם אפר פרה אדומה, והיו נטהרים ונזהרים מכל טומאה, ועל זה אומר הירושלמי, שאפילו אותו אדם פרוש ואינו אוכל חולין טמאים, אפילו הכי יברך על הפת המשובחת הטמאה, משום חיוב המצוה. וכך פסק גם מרן בשולחן ערוך (אורח חיים

בתורה, נער לא ימש מתוך האהל, חיבר חיבורים בפשט, בקבלה, בהלכה, בתלמוד, לא הניח פינה וזוית שלא עסק בה. סך הכל נפטר לפני 111 שנים. אחיו היו עשירים ועוסקים במסחר, הם רצו שתהיה להם זכות בתחזוקת תלמיד חכם, כדברי הגמרא (כתובות ק"א ע"ב) "ואתם הדבקים בה' אלקיכם, חיים כולכם היום", וכי אפשר לידבק בשכינה, והרי כתוב "כי ה' אלקיך אש אוכלה הוא", אלא כל המהנה תלמידי חכמים מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה. וכן אמרו בפסחים (נ"ג ע"ב) כל המטיל מלאי לכיס של תלמידי חכמים, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר "כי בצל החכמה בצל הכסף".

אגב, ראיתי שואלים, איך העשיר הזה ישב בישיבה של מעלה בגן עדן עם החכמים, מה הוא יחנה שם, הרי שמה אין לא אכילה ולא שתייה, לא נדל"ן, ולא ים המלח... ולא הנאות העולם הזה, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, ועוסקים בתורה ומפלפלים ביניהם, יש ישיבה של רבי עקיבא, יש ישיבה של רבי מאיר, של רבי שמעון בר יוחאי, של הרמב"ם וכו', והרי הוא לא למד תורה, ומאיפה ידע לפלפל איתם? אבל שמעתי פעם פירוש נפלא מרבה של כרמיאל הגאון הרב אליהו מלכא שליטי"א שהביא מדרש, שבאמת הקדוש ברוך הוא ילמד אותם את התורה, יעשה להם קורס מזורז... איך? יתן להם נשיקה בפה שלהם, ויעביר להם את כל התורה, וככה יהיו חכמים גדולים ויוכלו לפלפל עם החכמים בתורה הקדושה, ואז העשירים יגידו "טוב לי תורת פיך, מאלפי זהב וכסף", כלומר, טוב לי תורת פיך של הקדוש ברוך הוא, בזכות האלפי זהב וכסף שתמכו בתורה.

נתקלו באיזו תביעה ממישהו במפעל שלהם, ובית המשפט פסק על כל חברי ההנהלה לאסור אותם בבית הסוהר למשך חודש ימים, וכיון שגם רבנו יוסף חיים היה כתוב ברשימות של המפעל, לקחו אותו לבית הסוהר. השם ירחם, חסידי קדישא, ככה בצער, כמובן גם שמה הוא ישב ועסק בתורה, אבל בצער גדול בבית הסוהר עם גויים ערלים. כשיצא משם, עשה תענית דיבור ושאלת חלום, מה פשעי מה חטאתי שככה נגזר עליו לשבת בבית הסוהר חודש ימים. והנה בלילה הוא חולם שמכניסים אותו בטרקלין גדול - אולם ענק, ויושבים שמה מלא בחורי חמד נפלאים ביותר, כל אחד יותר יפה מהשני. בא זקן אחד ואומר לו אתה רואה את כל אלו, כל אלו הם הילדים שלך. שאל אותו, וכי אני יש לי כל כך הרבה ילדים? הבן איש חי היה לו בן יחיד רבי יעקב וכמה בנות. אמר לו, כל אלו ניצוצות של אותם אנשים שהיו בבית הסוהר. כי מי נכנס לשם, כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש, ועל ידי התורה שלמדת, העלת אותם מעמקי הקליפה הטומאה והכנסת אותם לקדושה. אז התפייס הרב, שהכל נעשה בהשגחה פרטית מהבורא יתברך. תראו, מה זה כוח לימוד תורה שאדם לומד, מה זו מצוה שאדם עושה, ברכה שאדם מברך. לכן, כל אדם שבא לפניו פרי, ידע שיש בו ניצוץ קדוש, אם בידך בכוונה תיקן אותו, אבל אם חלילה אכל בלי ברכה, מסכנה הנשמה הזאת, צריכה לחזור שוב ולהתגלגל בעץ, ועד שיגדל הפרי מחדש, וכולי האי ואולי שתזכה להגיע לפה שמברך כאותו.

³ לפני כ-600 שנה. קוראים לספר שלו תרומת הדשן, כנגד שלוש מאות חמישים וארבע תשובות שיש שם בחלק א', כמנין דש"ן. יש תרומת הדשן, ויש ותתענן בדשן...

⁴ יש אחד אוכל רק לחם מלא ויש אחד אוכל מלא לחם...

נחזור לעניין, אחיו של רבנו יוסף חיים שיתפו אותו במסחר שלהם להיות אחד מחברי הנהלת המפעל, כדי לתת לו אחוזים מידי חודש בחדשו. כמובן, בפועל הרב לא היה עושה כלום במסחר, הם היו מטפלים בכל, רק יצי שמך נקרא עלינו. לימים

סימן קסח ס"ה, וי"ד קיב ס"ג). למדנו מכאן שאפילו שהוא מקפיד שלא לאכול מפת גויים, אבל בשביל מעלת הברכה עדיף לך לאכול מהמשובח יותר, כי הברכה תלויה בחביבות, שעל חביבות הנאתו הוא מברך ומשבח את הקב"ה, בקיצור אומר התרומת הדשן, כביכול, החומרא של אכילת פת גויים, מתגמדת לעומת הברכה שיוצאת מכל הלב.⁵

פת הבאה בכיסנין

ז. הגמרא (ברכות מב ע"א) מספרת על רב יהודה שחיתן את בנו עם בתו של רב יהודה בר חביבא, והגישו לפניו פת הבאה בכיסנין, כשבא רב יהודה שמע אותם מברכים "המוציא", אמר להם מה זה ציצי ציצי שאני שומע, אולי ברכתם המוציא? אמרו לו כן, כך שמענו שאמרת בשם שמואל שעל פת הבאה בכיסנין מברכים המוציא. אמר להם, לא, זה דוקא כשקובע סעודתו עליהם, אבל אם לא קובע סעודתו עליהם, ברכתם מזונוט.⁶

דעת הטור והרמב"ם

ח. עכשו נבוא לבאר מה זו פת הבאה בכיסנין? ראשית יש לדעת שאכילת עראי נקראת 'כיסנין', כמו 'מיני תרגימא', 'מיני כיסנין' (י"י ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב). אלא שכאן זו "פת" הבאה בכיסנין, זאת אומרת פת שאוכלים אותה בדרך עראי. ורבותינו הראשונים נחלקו מה טיבה של פת זו, ושלושה פרושים נאמרו בזה: א. הטור (סימן קסח) כתב, פת הבאה בכיסנין, הוא פת שעשוי כמין כיסין מלאים סוכר, ושקדים ואגוזים ומיני תבלין, 'מלאו כיסי באגוזים'... כלומר, בצק רגיל של לחם, אבל ממולא במיני מתיקה, מברך עליו מזונוט, כי אין דרך לאכול בסעודה פת שכזו. וכן פירשו רבנו חננאל, הערוך, והרשב"א. ב. הרמב"ם (פ"ג מהלכות ברכות ה"ט) מפרש, עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה, והיא הנקראת פת הבאה בכיסנין, מברך עליה מזונוט.

מחלוקת מרן והרמ"א בדעת הרמב"ם

ט. אומר הבית יוסף, לכאורה ממה שכתב הרמב"ם עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב, מדובר שעיקר העיסה נילווה בדבש, שמן או חלב, ורק נתן מעט מים, כי אם נתן הרבה מים כמו כל עיסה רגילה, נמצא ששאר המשקים בטלים ברוב המים, ויש לה דין של פת לכל דבר, שאם לא נאמר כן, היה לו לומר עיסה שנתן לתוכה דבש, אבל כשאמר שלשה, משמע שעיקר הלישה היא בדבש. אבל דוחה את ההבנה הזאת הבית יוסף, שהרי ממה שכתב או שעירב בה מיני תבלין, יש לדייק הפוך, שהרי בדרך כלל מערבבים מעט תבלין, ואפילו הכי התבלין מוציאו מתורת לחם לענין המוציא. כי לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלוש ברכות אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו סעודה, דהיינו עיסה שנילווה במים לבד בלי שום תערובת, אבל כל שיש בה שום תערובת מי פירות או תבלין, כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתם עליה, מברך מזונוט, והוא שיהיה טעם התערובת ניכר בעיסה, כמו שעירב מיני תבלין שטעמם ניכר בעיסה. אבל הרמ"א בדרכי משה חולק על הבית יוסף, שדוקא אם עירב דבש ובשמים הרבה, ועיקר העיסה נילוש בהן, ברכתה מזונוט. ואפשר לפרש כן גם בדעת הרמב"ם. וכן מנהג אשכנז בשבתות וימים טובים ונישואין לברך המוציא על מיני לחם מתובלים שניכר בהם הטעם.

דעת רב האי גאון

י. שיטה שלישית של רב האי גאון שכתב, פת הבאה בכיסנין, הם כענין יבשים וכוססים אותם. כמו בייגלה, עוגיות מלוחות, 'קריספ'. וזה פירוש כיסנין, כמו הכוסס את החיטה, כסיסה שייך בדבר יבש.

וכמו שכתוב אצל הגבעונים הרשעים שעבדו על עם ישראל בעיניים כאילו הם באו מארץ רחוקה, העיקר שישאירו אותם בעריהם ולא יהרגו אותם, ולבשו בגדים ונעליים בלויים, וכתוב שם (יהושע ט ה) "וכל לַחֵם צֵידָם, יִבֶּשׂ הָיָה נֶקְדָּים", אומר התרגום, "וכל לחם זוודהון יבש הוה כיסנין". נמצא שכיסנין היינו יבש לשון נכסס.

פסק מרן השלחן ערוך

יא. בסיכום, יש לנו שלשה פירושים בפירוש כיסנין, או כיסים, או שהעיסה עצמה נילווה בדבר מתוק, או שהבצק נכסס. וכתב מרן הבית יוסף: ולענין הלכה כיון דספיקא במידי דרבנן הוא, נקטינן כדברי כולם להקל, וכולם דין פת הבאה בכיסנין יש להם, ואינו מברך עליהם המוציא ושלוש ברכות, אלא אם כן קבע סעודתו עליהם. ומבואר, שלכל אחד מהפירושים הנ"ל צריך לברך "מזונוט" על הסוג שלו, ועל שני הסוגים האחרים לדעתו צריך לברך "המוציא". נמצא למשל, שלרמב"ם שפת הבאה בכיסנין היא עיסה שנילווה במיני מתיקה, לדעתו על פת יבשה או על פת שממולאת ככיסים, מברך המוציא, וכן להיפך. רק שמחמת הספק אנחנו מברכים על כל העוגות "מזונוט", ו"על המחיה". לדוגמא רוגלך אם אינו נכסס, לרב האי גאון הוא המוציא, ואילו לרמב"ם והרשב"א הוא מזונוט. וכן בייגלה לרב האי גאון, הוא מזונוט כי הוא נכסס, ואילו לרמב"ם והרשב"א הוא המוציא, כי הוא לא ממולא וגם אין בעיסה שלו טעם שונה.

קושיית הבית חדש על הבית יוסף

יב. בא רבנו הבית חדש, ותמה על הבית יוסף, למה אמרת שזו קולא, הלא אם אינו מברך את הברכה הראויה, בין אם יברך מעין שלש ובין אם יברך ברכת המזון, הוא נכנס לבעיה שעובר משום "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא"? ובפרט שמרן פוסק (סימן רטו ס"ד) שהמברך ברכה שאינה צריכה, הרי הוא כנשבע לשוא ועובר על לא תשא מהתורה, אם כן ספק דאורייתא לחומרא ולא יברך כלום, לא ברכת המזון ולא על המחיה? אבל יש ליישב, כי הנה כתב הריטב"א (הלכות ברכות פרק ב אות טו) שאם אדם לקח לחם, ובטעות בירך עליו מזונוט יצא, ורק אם בירך בורא פרי האדמה לא יצא, שכיון שנעשה פת אינו נקרא פרי כלל אלא לחם או מזון. וכן דעת רבו הרא"ה. גם בספר הפרדס לרבי אשר ב"ר חיים נב"ו (מספרד לפני 750 שנה, דור אחרי הרשב"א) פסק כן. גם רבי בצלאל אשכנזי בשיטה מקובצת (ברכות מב ע"א) כתב, שאם בירך מזונוט על לחם, יצא. וכן פסקו רבים מהאחרונים חיי אדם, משנה ברורה ועוד.

בירך ברכת מעין שלש במקום ברכת המזון

יג. גם לגבי ברכת המזון, לדעת כמה ראשונים אם טעה ובירך ברכה אחת מעין שלש, יצא. כי הנה המשנה (ברכות מד ע"א) אומרת, מי שאכל ענבים ותאנים ורימונים, מברך אחריהם שלש ברכות דברי רבן גמליאל. זאת אומרת, לפי רבן גמליאל מברך ברכה אחרונה "ברכת המזון". אבל חכמים חולקים ואומרים שמברכים ברכה אחת מעין שלש. ובגמרא שאלו מה הטעם של רבן גמליאל שפוסק לברך ברכת המזון על תאנים וענבים? דכתיב ארץ חטה ושעורה וגו' וכתבי ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם וגו' וכתבי ואכלת ושבעת וברכת. כלומר, 'וברכת' הולך על הכל, גם על שבעת המינים וגם על הלחם, נמצא שעל כולם מברך בשווה ברכת המזון. אבל חכמים אומרים, ארץ הפסיק הענין – ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם, התורה הפסיקה בפסוק הזה בין הפסוק של שבעת המינים, לבין הפסוק של "ואכלת ושבעת וברכת", להגיד לך שלא מברכים ברכת המזון אלא רק על לחם. שואל הרא"ה, אם כן לפי חכמים שמברכים ברכת המזון על הלחם, מנין להם שמברכים מעין שלש על שבעת המינים? מתרץ

⁶ כנראה הסיפור הזה היה בוורט שלהם, שמביאים רק מיני מתיקה ומיני תופניים, כי אם היתה חתונה ממש, וכי לא קבעו סעודה על זה: אולי היתה חתונה של קוקטיל, רק עוגות ושתייה. כי פעם היתה עניות, אני זוכר לפני יותר מ-30 שנה, חתונה של בחור אחד עני, לא היה לשני הצדדים כסף לממן את החתונה, כי לכל צד היו הרבה ילדים בלי עין הרע, עשו להם חתונה של קוקטיל. כך היה בחתונה של בנו של רבי עזרא עטיה שהיה עני מרוד, הוא חיתן את בנו ביום שישי בצהריים, וחילקו רק סוכריות בחתונה, ואת הסעודה עשו בליל שבת למשפחה הקרובה ביותר, היא הסעודה של החופה, והיא הסעודה של השבת חתן.

⁷ אתם יודעים למה קוראים לו רוגלך, רוגע לך, כי הוא מרגיע את הרעב.

⁵ אומר הרב פינקוס, אדם לוקח כוס קולה קרה, - לא משנה שיש שם שש כפיות סוכר, או שיקח זירו, - קודם הברכה, יסתכל על הכוס ועל הגזים הקופצים, ועל פלח הלימון שלמעלה, ועל הקש השחור העבה, ויתבונן היטב בכל זה, ואז יברך בהתלהבות "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, שהכל נהיה בדברו". זה מה שהיה אומר הרב יהודה צדקה ע"ה על הפסוק "ארוממך אלקי המלך, ואברכה שמך לעולם ועד", לפני שנברך את הקדוש ברוך הוא נרומם אותו, על האוכל והשתייה. כלומר, תתבונן קודם על הפומלה, על האפרסמון, איזה טעם איזה יופי, ואחר כך ואברכה שמך, אחרי ההתבוננות, הברכה תצא בהתלהבות מכל הלב, ואין ספק שהקדוש ברוך הוא ישמח בברכה שכזו.

הרא"ה, ויש לומר דודאי וברכת אכולהו קאי, גם על שבעת המינים, אלא שמזה שהתורה הפסיקה במילה "ארץ", בא לומר לנו שהלחם טעון ברכה יותר משאר המינים. ומכל מקום מזה שהתורה כללה 'וברכת' גם על שבעת המינים, נמצא שאפילו חכמים מודים שאם טעה וברך על הלחם, מעין שלש, יצא. גם השיטה מקובצת כתב את הסברא הזאת, ולכן אם טעה וברך על הלחם מעין שלוש, יצא.

לא אמר ברית ותורה בברכת המזון, אם מעכב

יד. גם הריטב"א כתב שיוצא ידי חובה במעין שלש, והוסיף, שאף על פי שלא מזכיר "ברית ותורה ומלכות בית דוד" במעין שלש, ואמרו בגמרא (מח ע"ב) שאם לא הזכירם בברכת המזון לא יצא ידי חובה? היינו שלא יצא ידי חובה כראוי, אבל באמת אין זה מעכב שיצטרך לחזור ולברך, כי אם זה היה מעכב, היו חכמים קובעים לומר אותם בברכת מעין שלש, שהרי הם דברים המעכבים בברכת המזון, ומעין שלש הוא מעין ברכת המזון. וכיוצא בזה מצאנו בפסחים (קטז ע"א) כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו, ואלו הן "פסח מצה ומרור", והיינו שלא יצא ידי חובתו כראוי. ע"כ. [ואמנם קשיא לי, שהריטב"א לכאורה סותר את עצמו מהלכות ברכות (פרק ב אות כא) שכתב שם, כל שראוי לברך אחריו ברכת שלש, ובירך ברכה אחת מעין שלש, לא יצא. ויש אמנם מפקפקים אם חידושי הריטב"א למסכת ברכות, זה הריטב"א בעצמו או אחד מהראשונים האחרים, עיין בהקדמה לחידושי הריטב"א בהוצאת מהדורת הרב קוק. וצ"ב] טו. על כל פנים, לפי כל המבואר לעיל, אפשר ליישב את קושיית הב"ח, למה פסק מרן מספק שיברך על כל העוגות מעין שלש, הרי אולי אין זו הברכה הראויה ונמצא שברכתו לבטלה? ואפשר שמרן השלחן ערוך פוסק שאדם שבירך על הלחם "בורא מיני מזונות", וברכה אחרונה "ברכת המזון" יצא ידי חובה, וכדעת הראשונים הנ"ל, ולכן אומר לך מרן, על כל הדברים ששנויים במחלוקת שאמרנו, תברך מזונות ומעין שלש, כי גם אם זה לחם, הלא מעין שלש פוטר.

קושיא חזקה

טז. אבל עדיין קשה, שהרי כל היסוד של הריטב"א שבגללו הוא אמר שאם אדם בירך מעין שלש על הלחם יצא ידי חובה, הוא מפני שלדעתו הזכרת "ברית ותורה ומלכות בית דוד" בברכת המזון לא מעכבת, והרי מרן (סימן קפ"ג ע"ג ד) פסק במפורש, שאם לא הזכיר ברית ותורה בברכת הארץ, או מלכות בית דוד בבונה ירושלים, מחזירים אותו, ולא כמו שכתב הריטב"א שרק שלא יצא ידי חובה כראוי. ולכאורה כיון שאין במעין שלש לא ברית ולא תורה ולא מלכות בית דוד, איך יצא ידי חובה של ברכה אחרונה על פת הבאה בכיסנין? ואם כן חוזרת הקושיא של הב"ח, למה פסק מרן שיברך מעין שלש מספק, הרי מעין שלש לא פוטר חיוב ברכת המזון?

תירוצו של מרן זצוק"ל על קושיית הב"ח

יז. אחר כך ראיתי שמרן זצ"ל בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן יב אות טז) העיר בזה, והביא משם ספר "אגורה באהלך", לגאון רבי אליקים גאטיניו, מגדולי חכמי סלונקי לפני 250 שנה, שכיון שמרן פסק שאם לא אמר "ברית ותורה ומלכות בית דוד" בברכת המזון מחזירין אותו, אף על פי שיש חולקים, צריך לחזור ולברך. ואם כן איך פסק מרן שיברך מעין שלש? ואולם מרן זצ"ל כתב לחלק, אתם זוכרים למדנו בעבר (עיין עלון מה שפסק מרן בש"ע (סי' רסח), שאם לא התפלל ערבית בליל שבת, 'וישב וירדם'... ושמע ברכת מעין שבע מהש"צ יצא ידי חובה. והרי פשוט שהדין זה נאמר גם בימות הגשמים. והרי אילו התפלל ערבית בליל שבת בימות הגשמים, ולא הזכיר לא טל ולא גשם, מחזירין אותו. ואם כן, איך יצא ידי חובת ערבית בברכת מעין שבע, הרי אין בה הזכרת גשמים? אלא על כרחך, שכיון שלא תיקנו במעין שבע הזכרת טל ומטר, אין זה משנה ממטבע שטבעו חכמים ויוצא ידי חובה. וכן בערבית של שבת חול המועד, אם לא אמר יעלה ויבוא חוזר, ואיך יתכן שאם שמע מעין שבע מהחזן יוצא ידי חובה, הרי אין בה יעלה ויבוא? ועל כרחך לומר, כי כך מטבע הברכה שטבעו חכמים ולכן יוצא בזה כמות שהוא, אם כן גם כאן דוקא בברכת המזון שתקנו חכמים להזכיר ברית ותורה, ולא אמר, הרי זה מעכב ולא יצא ידי חובה. אבל בברכת מעין שלש, שלא תיקנו להזכיר ברית ותורה ומלכות בית דוד, יצא, כי כך מטבע הברכה שתקנו בה חכמים.

הבדל בין מעין המאורע לעיקר הנוסח

ית. אבל אחר אלף המחילות לא זכיתי להבין, כי לכאורה יש לחלק בין המקרים. שדוקא שם שלא הזכיר משיב הרוח או יעלה יבוא יוצא ידי חובה במעין שבע, כי הם דברים שאינם מעיקר התפילה אלא תוספות לימות הגשמים או מעין המאורע למועדים, לכן אינן מעכבים ויוצא ידי חובה במעין שבע הגם שלא מזכירים אותם, כי כך הוא מטבע הברכה בלי תוספות אלו. לא כן בברכת המזון שהזכרות ברית ותורה ומלכות בית דוד, לפי מרן השלחן ערוך אינן הזכרות של מעין המאורע כמו רצה והחליצנו ויעלה ויבוא, אלא הם דברים מהותיים בגוף ברכת המזון, שבלעדיהם יש חסרון בעצם הברכה, בזה מי אמר שאם טעה ובמקום ברכת המזון ברך במעין שלוש, שיצא ידי חובה, הרי העיקר חסר מן הספר.

יט. ניחא למשל, כשאדם אכל לחם בשבת, ובמקום לברך ברכת המזון טעה ובירך מעין שלש, ולא הזכיר 'ורצה והחליצנו ביום השבת הזה', או בליל יום טוב ראשון של פסח ולא הזכיר 'ושמחנו ביום חג המצות הזה', מסתבר שיצא ידי חובה, כי במטבע של מעין שלוש, לא מעכב שלא הזכיר דברים אלו, כי אינם מהותיים בעצם הברכה אלא הם רק מעין המאורע. אבל ברית ותורה שהם ממהות ברכת המזון, מנלן שיצא ידי חובה?

מעין שבע בערבית שליו"ט שחל בשבת

כ. וכעין זה למדנו בשיעורים הקודמים (עלון 2), שיש לחלק בין הזכרת "יעלה ויבוא", ו"משיב הרוח" שאינה מעיקר הברכה, לבין יום טוב של סוכות שחל בשבת, שאם לא התפלל ערבית, שבדאי לא יצא ידי חובה במעין שבע, כיון שלא מזכירים יום טוב במעין שבע כלל. וכמו שכתבו המאמר מרדכי (סימן רסח סק"ט) ורבי ישראל יעקב אלגאזי בספרו שלמי ציבור (דף שו ע"ד). וגם מרן החיד"א (מחזיק ברכה סימן רסח סק"ט) שחלק עליהם, דיבר רק במקרה שהתפלל ערבית של יו"ט לבד ושכח להזכיר של שבת, וחידש שבו יצא ידי חובה בשמיעת מעין שבע מהשליח ציבור, כי התפלל כבר של יום טוב, ועכשיו חסר לו רק של שבת, ובזה יצא ידי חובה במעין שבע. אבל ברור שמודה החיד"א שאם במקום תפילה של יו"ט ושבת, שמע מעין שבע מהחזן, אין ספק שלא יצא ידי חובה, כי במעין שבע מוזכר רק שבת בלבד. והלא אפילו אם היה מתפלל תפילה של שבת ממש, אתה קדשת, לא היה יוצא ידי חובה, כי לא הזכיר של יום טוב, כל שכן שרק שמע מעין שבע, שלא יצא. ולא שייך לומר שיצא במעין שבע, בגלל שכך מטבע התפילה שקבעו חכמים, שאין בה נוסח יום טוב. כי מאחר והזכרת יום טוב היא ממהות התפילה ממש ולא רק תוספת, לא די בשמיעת מעין שבע שמזכיר בה רק שבת, שהרי אין כאן תפילה הראויה של יום טוב ושבת. ואם כן חוזרת הקושיא של הב"ח, איך לפי מרן השלחן ערוך יוצא ידי חובה מספק במעין שלש, הרי אולי זה לחם, והוא לא הזכיר שם ברית ותורה?

ספק ספיקא כדי לברך מעין שלש

כא. ויש מקום ליישב, כי אמנם הבית יוסף (סימן קפ"ג) הביא שמדברי הרמב"ם משמע שאם לא הזכיר ברית ותורה, זה לעיכובא, ושכן דעת רבנו חננאל, הרא"ש, הרשב"א והטור, וכן מפורש בלשון התוספתא והירושלמי שמחזירין אותו. וכן פסק בשו"ע. אך סוף סוף מאחר וזו מחלוקת ראשונים, ולדעת רבנו יחיאל (הובא בטור שם), והרא"ה (ברכות טז), והר"ן (פסחים קטז), אם לא הזכיר ברית ותורה יצא, לכן אף שמרן עצמו פסק כרוב הראשונים שחוזר, מכל מקום לגבי פת הבאה בכיסנין שיש לנו ספק, אם בכלל חייב בברכת המזון או לא, יוצא ידי חובה במעין שלש, כי יש כאן ספק ספיקא, שמא מה שאכל באמת זו פת הבאה בכיסנין, שברכתה מזונות, ולכתחילה צריך לברך מעין שלש. ואפילו תאמר שזה לחם ממש, וצריך ברכת המזון, שמא הלכה כדעת הראשונים שברית ותורה זה לא מעכב, ולכן פסק מרן שיברך מעין שלש. ולפי זה יוצא שלדעת מרן, אם אכל לחם וטעה וברך מעין שלש, לא יצא ידי חובה, כיון שלא אמר ברית ותורה, ולדעתו זה מעכב. אלא שלהלכה למעשה, אם בירך מעין שלש במקום ברכת המזון לא חוזר, כי קיימא לן "ספק ברכות להקל" נגד מרן, וכמו שפסק מרן זצ"ל.